

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ В ОДЕСІ В ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД (1870-Х РР.)

На сучасному етапі розвитку української історичної науки можна констатувати значне зростання кількості досліджень із проблем національної історії. Чільне місце серед досліджуваних питань повинен посідати розгляд розвитку кредитно-банківських закладів в 1870-х рр., особливо в Одесі, одному з центрів кредитних закладів, де ринкова економіка набула в зазначений період значного розвитку.

Тематика не втрачає своєї актуальності і в наш час, оскільки до сьогоднішнього дня дана проблема є недостатньо розробленою. В дореволюційній історіографії відомості щодо питання появи та розвитку кредитних установ в зазначеному регіоні можна зустріти в роботах загальновідомих дослідників – П.Мігуліна, Я.Печерина та І.Кауфмана, Д.Пихно [1]. Крім того, можна назвати роботи Д.Атлас, А.Скальковського, М.Борисова, де зустрічаються відомості про створення в Одесі й інших містах губернії перших кредитних закладів та їх представництв [2]. За радянський період були поодинокі спроби торкнутися питання розвитку банківської системи в Російській імперії. Окреме місце посідають роботи П.Герлігі, яка дуже детально розглядала історію Одеси в зазначений період, (на жаль неможливо спиратися на український переклад її монографії через значну кількість помилок) [3]. На сучасному етапі розвитку української історіографії тема потребує детальнішого вивчення, тим більше, що вже з'являються регіональні дослідження інших українських теренів.

Реформи початку 1860-х рр. призвели і до змін у ставленні до кредиту, тому що багато з прихильників фінансової реформи були під впливом західноєвропейських економічних теорій, зокрема сен-сімонівської ідеї про роль кредиту в промисловому розвитку держави. У 1859 р. працювала комісія для обговорення заходів щодо покращання кредитно-банківської і грошової системи. Комісія складалася з Ю.Гагеймєстера, М.Мілютіна, М.Рейтерна, М.Бунге, І.Вернадського, В.Безобразова та Є.Ламанського [4, с.28]. Подання комісії розглядалися комітетом міністерства фінансів з питань реорганізації старих державних кредитних закладів, у першу чергу Державного комерційного банку [5, с.2]. Основним недоліком існуючого державного кредиту, як зазначала комісія, була відсутність рівноваги між вкладами на невеликий термін та довгостроковими позиками. На початку вересня 1859 р. було видано “Положення про державні банківські установи” [6], в якому тільки частково були враховані побажання комісії.

Паралельно проектувалося створення нових банків, які б поділялися на дві категорії в залежності від терміну кредиту: довгостроковим кредитом мали займатися земські іпотечні банки, для короткострокових операцій необхідно було створення приватних громадських комерційних банків з великими обігами на чолі з акціонерним банком, як це було у Великобританії, Франції, Австрії. Комісія виступила за повне усунення уряду від участі в кредитних операціях банків. Але ця частина проекту не була прийнята – створення головного акціонерного банку не відбулося, замість нього було засновано Державний банк на основі Комерційного.

Після припинення надання позик з державних кредитних установ, гостро відчувалася потреба в кредиті. Приватні угоди під заставу нерухомого майна здійснювалися з великими труднощами і під відсотки набагато більші ніж 6 %. Не менше, якщо не більше, в суспільстві відчувалася потреба у надійному розміщенні капіталів, які б замінили вклади у державні кредитні установи, оскільки акціонерні підприємства на той час не викликали довіри [7]. В 1862 р. на зміну положенню про громадські міські банки 1857 р. вийшло нове, що відповідало новим вимогам економічного життя. Воно було побудоване на принципах незалежності від урядового контролю та значно розширювало операції, до того ж діяльність з операцій могла виходити за межі повіту.

У Положенні про міські банки від 6 лютого 1862 р. були дуже детально розглянуті питання основного капіталу, дозволених операцій, управління банків та інші. Відкриття міського банку було можливим, якщо основний капітал складатиме не менше 10 тис. крб. Операції, які мав виконувати цей заклад, були простішими, ніж у Державному банку, але найбільш поширені й необхідні: це приймання вкладів, облік (дисконт) векселів з терміном до 12 місяців платежу по них і надання позик під заставу цінних паперів, дорогоцінних металів, високоліквідних товарів та нерухомості [8].

За таких умов нерозвиненість філіальної мережі стає очевидною. У Російській імперії з її великою територією і домінуючою роллю держави саме від неї залежало поширення операцій державних кредитних установ у провінції, що не була охоплена банківськими операціями центру.

31 травня 1860 р. був затверджений статут Державного банку. 3 січня 1862 р. відбулося затвердження статуту його контор [9]. Одночасно із статутом 3 січня 1862 р. Державна рада схвалила проект відкриття постійної контори у Ростові-на-Дону. Це рішення стало першим кроком до збільшення числа установ Державного банку в провінції. У тому ж році з'явився статут відділень банку.

У міністерстві фінансів неодноразово розглядалося питання про ефективне використання ресурсів провінції, і Е.Ламанському доручили скласти проект. Це були “Предположения о мерах к увеличению вкладов в Государственном банке”, що передбачали відкриття в губернських центрах відділень Державного банку – спрощених за формою установ, які не вимагали особливих витрат [10, с.9].

Відносна дешевизна проекту була надзвичайно важливим фактором його просування. У підготовленій з цього питання доповіді підкреслювалося, що “відкриття постійних контор, що передбачає значні обороти і робить необхідним великий штат службовців, стає скрутним з багатьох причин; тим часом як невеличкі відділення, які замінюють контори, не вимагали б значних витрат. Відділення банку могли б формуватися із завідуючого (він же скарбничий), і контролера, що виконував би функції бухгалтера і двох помічників кожному. Витрати на відділення в такому випадку не перевищували б 7-10 тис. крб. у рік і покривалися б прибутками” [11, с.14].

Е.Ламанський пропонував відкрити відділення Державного банку в 20 містах, поділених на чотири групи. До першої групи відносилися шість губернських центрів європейської частини Російської імперії. У цих старих російських містах, незважаючи на значні торгові обороти, банківські установи були відсутні, за винятком приказів громадської опіки.

Міністр фінансів М.Рейтерн надзвичайно швидко реалізував проект відділень. За кілька днів він був представлений Олександрю II, який дав позитивну резолюцію. Указ про відкриття відділень, підписаний імператором 20 грудня 1863 р., передбачав їх відкриття за рахунок невеликих відрхувань з капіталу банку – на їхній устрій відпускалося до 4,5 тис. крб. на кожне.

У силу масштабності плану відкриття відділень здійснювалося поступово. Е.Ламанський припускав поетапне перетворення відділень у контори з розвитком операцій на підставі статуту Державного банку.

Вважаючи необхідним відкривати відділення у великих містах, Е.Ламанський передбачав надання їм права ведення обмеженого переліку банківських операцій. Відділенням, що відкривалися, були під силу тільки найпростіші банківські операції: розмін і обмін (старих на нові) паперових грошей; виплата відсотків по купонах 5 % білетів; переказ сум; приймання вкладів; облік термінових свідоцтв; надання позик під заставу державних цінних паперів. У цьому списку немає обліку векселів. Цю операцію вважали ризикованою, вводили поступово і з обережністю. У ряді відділень її почали здійснювати лише з кінця XIX ст.

В цей період попередні кредитні заклади не тільки не надавали позики, але й не приймали вкладів згідно з указом від 26 грудня 1859 р. Указом 31 травня 1860 р. всі старі кредитні заклади були ліквідовані. Після випуску 5 % білетів Державний банк звільнився практично від половини поточних боргів.

Комісія, яка вивчала статут Державного банку, пропонувала надати йому, крім тих привілеїв, що мав Комерційний банк, право на зберігання вільних казенних грошей для поширення банківських операцій [12, с.65]. В проекті статуту зазначалося, що банк повинен буде сплачувати відсотки та повертати капітали за всімакладами, які йому передадуть всі ліквідовані кредитні заклади та не обмінюють на 4 % та 5 % кредитні білети. Проект був прийнятий практично без змін.

Державний банк створювався як повністю державний заклад, на який було покладено завдання “пожвавлення торгових обігів і спрощення кредитної системи” [13, с.118]. Він розпочав свою діяльність 1 липня 1860 р. [14, с.65], основний його капітал становив 15 млн. крб., запасний – 3 млн. крб. [15], у 1871 р. відповідно – 20 млн. крб. та 3 млн. крб., у 1881 р. – 25 млн. крб. та 3 млн. крб., у 1894 р. – 50 млн. крб. та 5 млн. крб. [16].

Ця кредитна установа отримала права депозитного та одночасно емісійного банку (однак з обмеженням – не було надано права випуску банківських білетів). Банку дозволялися (§25) такі операції: облік векселів, інших термінових урядових і громадських цінних паперів та іноземних тратт (переказні векселі), купівля і продаж золота та срібла, отримання платежів по векселях та інших термінових грошових документах за рахунок довірителя, приймання вкладів на збереження, на поточний рахунок та “на обіг під відсотки”, надання позик, купівля та продаж 5 % банківських білетів та інших державних білетів за рахунок довірителя та купівля і продаж державних паперів за свій рахунок. Векселі приймали прості й переказні російські, іноземні тратти в Російській імперії, забезпечені не менше ніж двома підписами, тобто не дозволявся облік векселів-solo (забезпечених одним підписом); векселі повинні були бути призначені до платежу у Санкт-Петербурзі або в інших містах, де знаходилися банківські контори, та до платежу по яких залишилося не більше 6 місяців. У січні 1862 р. з’явився статут контор Державного банку, а в грудні того ж року з’явився статут відділень. Згідно із статутом контори Комерційного банку перетворювалися в контори Державного банку та створювалися нові. Капітал контори одержували від Державного банку, і операції їх були дещо скорочені в порівнянні з банком. Конторам дозволялося обліковувати векселі, цінні папери та іноземні тратти, купувати золото та срібло, одержувати платежі по векселях та інших термінових грошових документах за рахунок довірителя та приймати вклади [17]. Ліберальні положення, прийняті одночасно зі статутом контор, передбачали участь у роботі облікових комітетів представників єврейського купецтва (в тих містах, де воно відігравало важливу роль у торгівлі) та введення в комітети двох чоловік від виробників цукру у регіонах, де було розвинуто цукробурякове виробництво, насамперед, це стосувалося Київської контори [18, с.5]. В примітках до параграфу 41 статуту контор згадувалося, що у тих містах, де єврейське населення має велику частку в торговельному обігу, необхідно обирати по два члени до облікового та позикового комітетів від єврейського купецтва, крім членів-християн, “на цій підставі допустити до обрання в члени від єврейського купецтва в контори Одеську і Київську” [19].

За даними сучасних дослідників частка єврейського населення в Одесі становила на кінець 50-х – початок 60-х рр. XIX ст. приблизно 12 % [20] і постійно збільшувалась до кінця XIX ст. приблизно до

34 % [21]. Позики, на відміну від самого банку, контори надавали переважно на термін від 3 до 6 місяців [22].

Усією діяльністю банку розпоряджалося правління банку. Та хоч правління, на перший погляд, було колегіальним, насправді, як зазначав Д.Піхно, влада переважно належала керуючому [23, с.15].

Банк постійно збільшував кількість своїх філій у великих містах імперії. Так, у 1897 р. Державний банк мав 9 контор, 104 постійних та 7 тимчасових відділень. В Одесі діяла одна з 9 контор Державного банку, створена на базі контори Комерційного банку. Контора Державного банку знаходилася в Одесі у казенному будинку за адресою: вул. Поштова № 18. Керуючими в конторі у різні часи були: статський радник О.Синіцин (1860-1870 рр.), дійсний статський радник М.Тройницький (1871-1896 рр.). Серед представників купецтва контори у різний час зустрічалися прізвища: І.Зафірі, К.Стифель (1860 р.), О.Новіков, К.Палазунов, І.Посохов, В.Вагнер, Г.Люлька (1871 р.) [24].

“Хоча від цих установ, – доповідав М.Рейтерн імператору Олександру II 11 лютого 1866 р., – можна очікувати корисного впливу..., спочатку відрухування для кожного з цих відділень обігового капіталу не може не створити перешкоди для банку через брак готівки”. В умовах вилучення вкладів, що не припинялося, ця проблема залишалася гострою.

У зв’язку з цим широко практикувалися тимчасові запозичення з розмінного капіталу, дозволені указом від 20 грудня 1863 р. До лютого 1866 р. їхня сума досягла 32,4 млн. крб., у той час як готівка банківських кас склала 35,3 млн. крб.

У цій непростій ситуації М.Рейтерн пропонував збільшити кошти Державного банку за рахунок повернення боргу Казначейства по залізничних авансах “за допомогою значної позики”, для чого в 1866 р. була відкрита підписка на другу внутрішню позику.

У перше десятиліття існування установ Державного банку в провінції не було відзначено однорідності як у їх операціях, так і в нормі обліково-позикового відсотка. З одного боку, це зумовлювалося традиціями статутів різних контор Комерційного банку, з іншого боку – специфікою економіки окремих регіонів Російської імперії. Відповідно до регіональних особливостей становища грошового ринку, банк диференціював норми по кредитних операціях і норми дисконту в кожному окремому випадку. Так, з 1861 р. купцям, які торгували на Нижегородському ярмарку, було дозволено брати кредити під облік свідоцтв на чай, що віддавався в заставу [25]. Цукробурякові заводчики одержували значні кредити в Київській конторі, що видавала їм позики на підставі правил обліку векселів у Державному банку [26].

Спочатку обороти відділень не перевищували 2 млн. крб. Однак навіть такі обороти змогли оптимізувати циркуляцію грошей і сприяли розвитку торгівлі й виробництва. Лист з вдячністю Е.Ламанському від таганрозьких купців – тільки одне зі свідчень позитивного впливу розширення операцій Державного банку на провінцію.

У Таганрозі – як писали купці – до створення відділення Державного банку, тобто до 1868 р., цифра торговельного обігу в імпорті не досягала 4 млн. крб., а після цього вона збільшилась до 7-8 млн. крб. З експорту ця цифра зросла до 22 млн. крб. Крім цього, відділення Державного банку сприяло відкриттю в Таганрозі й інших приватних кредитних установ, які підтримувалися відділенням банку і приносили велику користь торгівлі й землеробству.

У перші роки після відкриття відділень результати їх діяльності були ще малопомітними. Ділове життя величезної імперії концентрувалося переважно в столицях, де в обороті знаходилися значні капітали. Для депозитного банку, яким перші три десятиліття залишався Державний банк, найважливішим завданням було поповнення залучених коштів через вкладну операцію. Д.Піхно й О.Головачов [27] справедливо зауважували, що банк служить своєрідним насосом для перекачування ресурсів з провінції в столиці. Ця тенденція, що сформувалася вже в другій половині 1860-х рр., призвела до зменшення питомої ваги в загальних оборотах вкладної операції в Петербурзі і Москві за рахунок їх збільшення в провінції. У той же час на периферії обсяги кредитних операцій збільшувалися повільно й в основному за рахунок великих торгових центрів, таких як Одеса та Ростов-на-Дону [28, с.63-87].

Перекачування грошей йшло переважно в напрямку Петербурга, “який постійно залучав капітали з усіх боків, у тому числі і з Москви” [29, с.114]. Наприкінці 1860-х рр. на контори Державного банку в цих містах припадало близько 20-25 % всіх облікових операцій.

Після відкриття в 1868 р. 5 нових відділень Державного банку темпи створення цих установ у провінції помітно знизилися. В наступні роки кількість новостворених відділень коливалася від 1 до 3.

Не початку 1880-х рр. Одеська контора будинок для контори Державного банку переїхала у новий будинок, що був спроектований спеціально для неї. Будинок було побудовано інженером М.Лішиним за проектом архітектора В.Мааса, він отримав розташування по вул. Жуковського №11.

До 1890 р. кількість контор і відділень Державного банку сягала 91, що майже вдвічі більше аналогічного показника кінця 1870-х рр. Обґрунтуванням відкриття нового відділення Державного банку в тому чи іншому місті були “більш-менш значні торгові обороти”, зосереджені в торгових і промислових підприємствах та кредитних установах міста [30, с.60].

Облікова операція в територіальних установах Державного банку вводилася на українських теренах поступово. У ряді відділень – зокрема Єлисаветградському, Чернігівському – облік був дозволений тільки після видання 19 січня 1895 р. відповідного циркуляра [31, с.39].

Поступово змінюється політика Державного банку в ставленні до приватних банківських установ. Так, до 1872 р. приватним банкам було відкрито вільний кредит на спеціальних поточних

рахунках, потім він був тимчасово закритий, ще пізніше знов відновився, проте в значно меншому обсязі. Це призвело до того, що банки намагалися тримати свої кошти на поточних рахунках в Державному банку [32]. У цьому була політика уряду, коли до 1872 р. законодавство було дозвоільне. Потім до 1880-х рр. було заборонено створювати нові акціонерні банки, а коли на них знову був одержаний дозвіл, то влада головним чином створювала столичним банкам своєрідну монополію [33, с.61].

У 1864-1873 рр. відбулася “засновницька гарячка”. Тоді було засновано дуже багато промислових підприємств та акціонерних банків. Для накопичення капіталів важливим джерелом була система відкупів, яка була введена ще за часів міністра фінансів Є.Канкріна й проіснувала до 1863 р. Колишні відкупники та грюндери (засновники), які накопичували капітали, почали займатися банківськими справами. У другій половині XIX ст. в Одесі з’явилося близько десяти нових банків і кредитних товариств: Земський банк Херсонської губернії (1864 р.), Товариство взаємного кредиту (1868 р.), Одеський комерційний банк (1870 р.), Одеське кредитне товариство домовласників (1872 р.), відділення Московського торговельного банку (1875 р.), Одеський дисконтний банк (1879 р.), Торговельно-промисловий банк (1889 р.), який було реорганізовано 1893 року у відділення Російського банку для зовнішньої торгівлі, відділення Ліонського кредиту (1891 р.), а також Бессарабсько-Таврійський земельний банк (1872 р.).

Деякі з цих кредитних установ були недовговічними й закрилися, зокрема відділення Київського банку та Московського торговельного банку. Проте інші заклади, навпаки, проіснували до революційних подій 1917 р. і мали великі прибутки.

Першою установою акціонерної форми власності був Земський банк Херсонської губернії, створений у 1864 р. на “основі взаємності”. Це дало підстави Я.Печеріну кваліфікувати цей банк як установу, засновану на акціонерних засадах [34, с.36]. Земський банк Херсонської губернії був першим закладом земського кредиту в Російській імперії. Автором пропозиції про створення банку був поміщик Ананьївського повіту статський радник Г.Білар, на підставі якої була створена комісія в 1862 р. до якої входили Г.Білар, Ф.Сухомлінов, В.Маразлі, Є.Касінов. Крім того, до комісії увійшли представники від купецтва Є.С.Андрієвський, К.Базиль, М.Сокальський, Л.Рафалович. Є.Андрієвський запропонував “надрукувати проект і передати особам зацікавленим” [35, с.9]. Шлях від проекту до створення банку проходив важко й довго.

Земський банк створювався “для надання хліборобам Херсонської губернії можливості робити позики під заставу нерухомого майна”. Вже у другому параграфі його статуту пропонувалося розмістити правління банку в Одесі, як в місті, що, “по зосередженості тут промисловості й торгівлі південного краю Росії, найбільше відповідає меті кредитних операцій” [36]. Спочатку діяльність Земського банку Херсонської губернії обмежувалася лише теренами цієї губернії, але незабаром його операції було поширено і на Катеринославську, Таврійську, Бессарабську губернії. Банк швидко вийшов на перше місце серед приватних кредитних установ.

Статут банку було затверджено 20 травня 1864 р. Головною метою, записаною там, було надання позик. Заклад створювався за принципом кругової поруки, мінімальна кількість власників-членів закладу становила 40, але ця кількість із самого започаткування була значно більшою [37, с.6]. Все хто брав позики з банку разом відповідали своїми маєтками за виплату відсотків. Позики під заставу земельної власності (приватної та громадської) надавалися не вище від половини оціночної вартості в цінних паперах – “заставні листи”. Відсотки за надання позик становили : за 34 р. – 5,5 %, а 36 р. – 5 %, та по 1,5 % на погашення суми боргу й 0,5 % на витрати управління й створення запасного капіталу.

На 1896 р. загальна сума позик банку становила 112 млн. крб., а запасний капітал 6,9 млн. крб. [38, с.73]. Позики надавалися на термін від 34 років 11 місяців до 38,5 років під заставу маєтків більше 100 десятин зручної землі. Протягом 1865-1889 рр. було видано 25 серій позик на суму 129 млн. крб. сріблом.

Після перших випусків закладних паперів їх курс був не дуже високим, але поступово він став збільшуватися. Так, курс закладних 5,5 % листів вартістю 100 крб. становив в 1864-1865 рр. 68-80 крб., а в 1874-1875 рр. вже 83-84 крб. [39].

Якщо спочатку розстрочки платежів практично не було, то в роки російсько-турецької війни (1877-1878 рр.) заборгованість та кількість маєтків, опублікованих в списках на продаж за борги значно збільшились.

Кредитами банку користувалися такі відомі в той період особи, як Г.Маразлі, Ф. та М.Родоконакі, М.Маврокодато [40] та інші.

З довгострокових приватних кредитних закладів, заснованих як акціонерні підприємства для надання позик під заставу нерухомого майна, першою установою був заснований у 1871 р. Харківський земельний банк. Лише за один рік було створено десять подібних установ, серед яких був Бессарабсько-Таврійський земельний банк. Статут цього банку був виданий 1872 р., його сумарний капітал складав 1,5 млн. крб. (6 тис. акцій кожна по 250 крб.) [41, с.44]. Район, який охоплював банк своєю діяльністю, – Херсонська, Таврійська, Подільська та Бессарабська губернії, пізніше його діяльність була поширена на Одеське та Керченське градоначальства [42, арк.5]. Капітал банку в більш пізні часи становив: основний – 4 млн., запасний – 2 млн. крб. Банк надавав як довгострокові позики під заставу маєтків та міського майна на різні терміни (43,5 та 54,5 років), так і короткострокові. Правління банку знаходилося за адресою: вул. Херсонська, буд. № 29. Засновниками банку були Г.Маразлі, Ф.Рафалович, А.Стюард, К.Писаржевський та К.Стамеров [43].

Важливою кредитною установою для міста було Одеське міське кредитне товариство. У 1868 р. за ініціативи міського голови М.О.Новосельського, яким керувало бажання полегшити життя місцевим землевласникам, надати можливість отримувати позики на значно кращих умовах, розпочався процес фундації цього кредитного закладу. Більше того, треба сказати, що й першим автором проекту товариства також був М.Новосельський. Однак набагато пізніше, вже після його смерті, історія затвердження була “забута”, як і участь у цих подіях М.Новосельського. Так, у 1906 р. в книзі, виданій на честь двадцятип’ятиріччя діяльності одеського міського кредитного товариства, частка участі Новосельського розглядалася лише як сприяння діяльності організаторів, якими були гласний загальної думи Одеси М.Нілус, що “вніс пропозицію про створення такого кредитного товариства”. У літературі наступних часів роль М.Новосельського також не дістала належного висвітлення.

Так чи інакше, у 1869 р. була створена комісія під керівництвом Е.Шейна, до якої увійшли Н.Нілус, Г.Гурович та інші впливові особи [44, с.6]. Проект Новосельського був розглянутий цією комісією й затверджений Думою. Було вирішено, що для створення товариства місцевий бюджет повинен виділити 100 тис. крб. на два роки без відсотків. З цією метою думці звернулись до одеського губернатора, а той в свою чергу до Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора. М.Новосельський у своєму зверненні до одеського губернатора зазначав, наголошуючи на необхідності надати позику товариству в 100 тис. крб. сріблом з резервного капіталу міста (резервний капітал Одеси становив величезну суму 982 тис. крб.) [45].

Бюрократичні заходи призвели до повільного затвердження статуту товариства навесні 1870 р. Хоча всі документи були зібрані, але розгляд справи був відкладений до осені того ж року. Для прискорення процесу затвердження статуту цієї установи М.Новосельський звертався з листами до статс-секретаря Веселовського, Сольського, члена Державної ради, колишнього одесита – О.Тройницького (Допомагав створенню не тільки одеського міського кредитного товариства, але й Земського банку Херсонської губернії, головного конкурента товариства). Нарешті, 20 квітня 1871 р. статут був затверджений міністром фінансів і з липня товариство почало працювати [46].

До першого складу правління товариства увійшли почесний спадковий громадянин П.Родоконакі – голова; спадковий почесний громадянин Ф.Маврокордато, Г.Гурович, Ф.Рафалович, титулярний радник О.Веліканов – директори. До контрольної ради були обрані також відомі в Херсонській губернії люди – почесні спадкові громадяни А.Бродський, Д.Рафалович, С.Гурович, комерційний радник О.Новіков, архітектор Л.Отон. Очолював першу контрольну раду статський радник Г.Маразлі. Крім цих представників комерційного життя міста, до контрольної ради входили три представники міської думи, а саме Г.Гірс, почесний спадковий громадянин К.Палаузов, та одеський міщанин К.Мішуренко.

Товариство видавало позики, випускало облігації 5 %, 5,5 %, 4,5 %, з 1872 до 1910 рр. провело 76 тиражів 5,5 %. З появою конкурента – Бессарабсько-Таврійського банку, умови надання позик покращилися: були збільшені терміни повернення боргу та зменшені відсотки погашення боргу. Товариство мало свої рахунки як у Одеській конторі Державного банку (така практика існувала для всіх кредитних установ), так і в Одеському відділенні Руського для зовнішньої торгівлі банку та в інших закладах [47].

Крім таких великих кредитних закладів, у кінці XIX ст. з’являється велика кількість малих товариств взаємного кредиту, які мали певне значення для розвитку кредитно-банківської справи України другої половини XIX ст. Товариства взаємного кредиту почали утворюватися в Російській імперії під час проведення буржуазних реформ 1860-х рр. Взірцем для товариств взаємного кредиту був заклад, відкритий в Брюсселі 1848 р., що розвивався дуже успішно. Найперше товариство в Російській імперії утворилося в Санкт-Петербурзі 1862 р. Головним його призначенням було “надання кредиту всьому товариству, не піддаючи кожного з членів окремо випадкам більшого чи меншого успіху в приватному кредиті” [48]. В разі банкрутства товариства кожен з його членів ризикував лише вкладеною часткою свого капіталу. На відміну від акціонерних банків, члени таких товариств не отримували акцій і могли самостійно розпоряджатися сумами свого кредиту, а не доручали їх обраному правлінню. Керуючі органи – зібрання уповноважених, рада та правління товариства – обирались серед членів і підпорядковувались безпосередньо міністру фінансів, а ревізії проводило правління Державного банку. Після появи Санкт-Петербурзького товариства схожі установи стали з’являтися і в інших регіонах країни.

Друге товариство взаємного кредиту в Російській імперії відкрилося саме в Одесі 21 січня 1868 р. Його статут, затверджений 28 листопада 1867 р., майже повністю повторював статут Петербурзького товариства. Мета закладів полягала в тому, щоб надавати “за допомогою обліку термінових зобов’язань, що надають особам усіх станів, які займаються торгівлею та іншими промислами, необхідні їм капітали в розмірах, що відповідають ступеню благонадійності кожної з осіб”. Ініціатором створення Одеського товариства взаємного кредиту був маршалок Херсонської губернії С.Касінов, а першим головою товариства став Ф.Сухомлінов [49, с.3]. Пізніше цю посаду обіймав С.Мордвінов, а потім Г.Афанасьєв. Членами правління товариства в різні часи були: голова контори Одеського Державного банку статський радник М.Тройницький, почесний спадковий громадянин та купець А.Бродський, П.Блен-де-Балю, Б.Мангубі, керівник РОПіТ М.Чихачев, міський голова М.Новосельський та інші впливові громадяни міста [50]. Товариство розташовувалося за адресою вул. Грецька, буд. №16.

Одеському товариству, як і іншим приватним кредитним установам, дозволялося надавати тільки короткостроковий кредит. Сума кредиту для кожного члена товариства була визначена не меншою ніж

300 крб. [51]. Члени товариства були розподілені на три групи: домовласники, торговці та промисловці. Різниця між ними полягала лише в тому, що власник віддавав під заставу: власний будинок, підприємство чи партію товару. Згідно із списками прізвищ членів товариства, найбільшими етнічними групами серед його учасників були українці і росіяни.

Після Одеси в Херсонській губернії були засновані кредитні товариства в Миколаєві – 28 березня 1873 р. та в Херсоні – 1 січня 1874 р. [52, с.10]. Їх статuti були схожі на статут Одеського та Петербурзького товариств. Пізніше, в часи кризи, яку спричинили наслідки так званої “засновницької гарячки” уряд, стурбований економічною ситуацією, не дозволяв створювати нові кредитні заклади, включаючи і товариства. До початку ХХ ст. заснування товариств просувалось повільно. Так, у 1905 р. в Херсонській губернії їх налічувалось лише 9. Серед операцій таких товариств переважали облік векселів, вклади термінові та поточні. Поточні переважно робили члени товариств, а термінові – особи, які не входили до товариства. Позики під товари – найважливіша операція для розвитку торгівлі в Херсонській губернії – була представлена кволо і становила в середньому 9 % від оборотного капіталу. Хоча товариства взаємного кредиту з’явилися, як і більшість кредитних закладів у Російській імперії, після реформ 1860-1870 рр., однак справжнього розвитку ці кредитні заклади набули лише з початком ХХ ст.

У 1879 р. було засновано Одеський обліковий банк. Його засновниками були підприємці С.Ралі, М.Веларі, Л.Паспаті, А.Севастопуло, І.Стамеров, П.Ралі, які віддавали на заснування 1,5 млн. крб. (1500 акцій по 1 тис. крб. кожна).

Одеський обліковий банк брав на облік російські та іноземні векселі й інші зобов’язання та надавав кредит терміном до 9 місяців під заставу цінних паперів до 90 % їх реальної вартості. Запасний капітал становив третину загального капіталу. Банк знаходився за адресою вул. Дерибасівська № 8.

Подібним до Одеського облікового банку був Одеський торговельно-промисловий банк, який було засновано в 1889 р., і який з того часу знаходився за адресою: Скатерининська площа, будинок Бродського. Членами-засновниками цього банку були О.Ф.Рафалович, Г.Ф.Рафалович, С.Г.Зусман, О.С.Хаїс, І.С.Курис, Д.Г.Гінзбург [53].

Крім того, в Одесі існував певний час Одеський комерційний банк, створений у 1870 р. і ліквідований у 1878 р. у його створенні брав участь відомий одеський банкір, спадковий почесний громадянин Одеси та бразильський консул Герман Рафалович. На чолі банку стояли: голова правління – М.Чіхачов та члени правління – Г.Рафалович, П.Родоконакі, І.Єфрусі, О.Новиков, крім того, в керівництві установою брали участь К.Краузе, І.Тработті, М.Сікард, Р.Орбінський.

Крім цих акціонерних кредитних закладів були ще банкірські контори та будинки. Продовжували існувати фірми Ф.Родоконакі (заснована ще 1819 р.), Тработті (з 1832 р.), А.Маас (з 1838 р.). У другій половині ХІХ ст. з’явилися банкірські установи М.Ашкеназі (з 1866 р.), О.Хаїса (з 1878 р.) [54, с.206]. Для цього періоду була характерною участь приватних банкірів у керівництві державних та акціонерних банківських установ та, паралельно, отримання ними кредитів в інших установах. Так, П.Родоконакі, який був головою правління Одеського кредитного товариства у 1890-х рр., брав участь у створенні Одеського комерційного банку, і паралельно він кредитувався в Земському банку Херсонської губернії, віддавши в заклад декілька маєтків. За деякими маєтками тягнувся борг ще з часів Ф.Родоконакі, який також користувався Земським банком Херсонської губернії [55].

Приватний кредит, не зважаючи на досить широкий його розвиток, не задовольняв потребу молодого міста, що розвивалося. Крім цього, причиною, яка значно обмежувала розвиток цієї ділянки кредиту, в не стільки брак коштів, хоча й це заважало, скільки недостатня забезпеченість приватного кредиту з боку закону.

Всі вони діяли на підвалинах, затверджених урядом статутів, де було чітко окреслено коло діяльності кожного з них і порядок проведення звітності. Кожен заклад був зобов’язаний періодично друкувати в урядових або інших найбільш поширених газетах відомості про становище своїх рахунків, а також про результати діяльності за рік [56, с.159].

На особливому становищі знаходилися банкірські контори й обміні крамниці. До початку 1890-х рр. в російській імперії, як і в деяких інших країнах Європи, наприклад, Франції і Німеччини, не було спеціального законодавства для банкірських установ. Їх власники, відповідно до статей 24 і 35 п’ятого тому “Положення про мито за право торгівлі й промислів”, одержували, як і купці, гільдійські свідоцтва та білети.

Крім того в Одесі існували позиково-ощадні товариства. Першовідкривачем в Російській імперії можна вважати С.Лучиніна, який у маєтку свого батька в с. Рождественському в Костромській губернії заснував Рождественське позиково-ощадне товариство. Однак нові товариства не з’являлись, оскільки до них ставились з підозрою. У 1871 р. князь О.Васильчиков, О.Небольсін створили проект зразкового статуту позиково-ощадних товариств, що був затверджений міністерством фінансів та міністерством внутрішніх справ. Серед перших заснованих позиково-ощадних товариств у Херсонській губернії були позиково-ощадні товариства, що з’явилися у 1873-1874 рр. [57].

За даними О.Небольсіна, з 1871 по 1886 рр. було зроблено спробу створити 1380 позиково-ощадних товариств та кас як у сільській місцевості, так і в промислових центрах, а на початок 1886 р. з них існувало тільки 582. Більшість товариств була закрыта одразу після відкриття або нетривалої дії. Серед губерній Російської імперії зі створення товариств лідирували декілька губерній серед яких і губернії Півдня України. Так, на Херсонську генії припадало – 5 %. Всі інші губернії значно відставали на ниві створення позиково-ощадних товариств. Якщо порівнювати з українськими губерніями, то

Чернігівська, Полтавська, Подільська та Київська разом обіймали лише 5 %, тобто стільки, скільки одна Херсонська губернія, тоді як на губернії Півдня України припадало 14,3 %. Найбільш нерозвинутими в цьому відношенні були Волинська та Харківська губернії – 0,2 % та 0,3 %. Набагато відставали від Херсонської губернії і суто російські губернії, наприклад Санкт-Петербурзька – 3,4 %, Архангельська – 1 %.

Однак навіть у цих регіонах успішно розвивалися до третини товариств, як уже зазначалось, і проблеми в їх роботі були викликані не лише недоліками в законодавчій базі. Не менш серйозною проблемою тодішніх товариств був їх штучний характер.

Поява позиково-ощадних товариств у Херсонській губернії відбувалась у декілька етапів. Перший етап припадає на 70-ті роки XIX ст. – після прийняття зразкового статуту позиково-ощадних товариств. У 1872-1874 рр. було відкрито більше 20 товариств. Першу хвилю супроводжували ейфорійні настрої, але дуже швидко стало зрозуміло, що не все так легко. Багато з товариств проіснували недовго і не принесли ніяких позитивних наслідків, швидше навпаки. Тому після “засновницької гарячки” позиково-ощадні товариства з’являлись у значно меншій кількості. До цього вела як державна політика, так і недовіра населення.

У другій половині XIX ст. всі старі кредитні заклади були закриті, а замість них був створений Державний банк. Протягом 20 років у Російській імперії він був єдиним державним кредитним закладом, на який було покладено виконання різноманітних операцій і який поступово все більше відходив від суто комерційних операцій і почав відігравати роль контролюючого органу грошового обігу, тобто перебрав на себе емісійні функції.

Можна говорити про незадовільний стан державного кредиту, про його певну обмеженість. Таким чином, маємо зробити висновок, що попит на операції задовольнявся не повністю ані в сфері кредитування, ані в сфері прийняття вкладів. Особливо невтішним було становище щодо обслуговування потреб торгівлі та промисловості. Останнє в свою чергу спричинило розвиток приватних кредитних установ у різноманітних їх видах.

В Одесі спостерігався стрімкий розвиток торгівлі та промисловості, що викликало появу досить розгалуженої системи приватних кредитних закладів.

З 1860-х рр. після реформування фінансової сфери та в період грюндерської гарячки з’явилась маса нових кредитних установ. Відтоді й до початку XX ст. в Одесі було засновано понад 20 самостійних кредитних закладів або відділень центральних комерційних банків. Деякі з них існували обмежений час, інші показали свою життєздатність й існували протягом всього періоду.

Великі комерційні банки в основному кредитували зовнішню торгівлю та велику промисловість. Товариства взаємного кредиту з’явилися, як і більшість кредитних закладів у Російській імперії, після реформ 1860-1870 рр. Серед засновників товариств було багато відомих підприємців, торговців та службовців, які брали участь у громадському житті Херсонської губернії. За соціальним складом серед тих, хто користувався позиками товариств, переважали домовласники, торговці та промисловці. Діяльність товариств взаємного кредиту не відрізнялась значними загальними сумами наданих позик. Проте, не зважаючи на порівняно невеликі обіги капіталу, ці товариства сприяли вирішенню проблеми нестачі грошей у тих галузях економіки, на які вплив інших, значніших, кредитних установ не поширювався й залучалися до процесу кредитування ширші верстви населення. Позиково-ощадні та кредитні товариства переважно допомагали розвитку кредиту на селі, та серед робітників.

Джерела та література

1. Мигулин П.П. Наша банковая политика (1729-1903). – Харьков, 1904; Мигулин П.П. Русский государственный кредит. – Харьков, 1901; Печерин Я.И. Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России. – СПб., 1904; Кауфман И.И. Статистика русских банков. – СПб., 1872. – Ч. I; Пихно Д.И. Коммерческие операции Государственного банка. – К., 1876.
2. Атлас Д. Старая Одесса ее друзья и недруги. – Репринт. изд. – Одесса, 1992.; Борисов Н.К истории Земского банка Херсонской губернии // Новороссийский календарь на 1893 год. – Одесса, 1892. – Ч.2; Скальковский А. Записка о торговых и промышленных силах Одессы. – СПб., 1865.
3. Гиндин И.Ф. Государственный банк и экономическая политика царского правительства. – М., 1960; Першина З.В. Торговля, банки, кредит // Історія Української РСР. – К., 1978; Herlihy P. The ethnic composition of the city of Odessa in the Nineteenth century // Harvard Ukrainian Studies. – 1977. – №1-4; Herlihy P. Odessa: a history, 1794-1914. – Harvard, 1986; Herlihy P. Greek merchants in Odessa in the Nineteenth century // Harvard Ukrainian Studies. – 1978-1980. – №3-4.
4. Печерин Я.И. Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России. – СПб., 1904.
5. РДІА. – Ф.563. – Оп.1. – Спр.9. (Справа про діяльність комісії по реформуванню Державного Комерційного банку).
6. Полное собрание законов Российской империи (Далі ПСЗРИ). Собрание 2. – Т.24. – №17654.
7. Пашутин А. И. Исторический очерк г. Елисаветграда. – Елисаветград, 1897.
8. ПСЗРИ. Собрание 2. – Т.37. – № 37950.
9. ПСЗРИ. Собрание 2. – Т.35. – №35847; ПСЗРИ. Собрание 2. – Т.37. – № 37826.
10. Отчет государственных кредитных установлений за 1860 г. – СПб., 1863.

11. РДІА. – Ф. 587. – Оп. 30. – Спр. 163. (Припущення про заходи щодо збільшення вкладів до Державного банку).
12. Свод законов Российской империи. – СПб., 1887. – Т.11. – Ч.2.
13. Печерин Я.И. Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России. – СПб., 1904.
14. Свод законов Российской империи. – СПб., 1887. – Т.11. – Ч.2.
15. ПСЗРИ. Собрание 2. – Т.35. – №35847.
16. ПСЗРИ. Собрание 3. – Т.11. – №12453.
17. ПСЗРИ. Собрание 2. – Т.35. – №37829.
18. Отчет государственных кредитных установлений за 1861 г. – СПб., 1863.
19. ПСЗРИ. Собрание 2. – Т.35. – №37829.
20. Herlihy P. Odessa: a history, 1794-1914. – Harvard, 1986; Діанова Н.М. Етнічний склад населення міст Південної України у дореформений період (на основі джерел Санкт-Петербурзьких архівів) // Записки історичного факультету / Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2001. – Вип.11.
21. Herlihy P. The ethnic composition of the city of Odessa in the Nineteenth century // Harvard Ukrainian Studies. – 1977. – №1-4.
22. ПСЗРИ. Собрание 2. – Т.35. – №35847.
23. Пихно Д.И. Коммерческие операции Государственного банка. – К., 1876.
24. Новороссийский календарь на 1860. – Одесса, 1859. – Ч.3. – ; Новороссийский календарь на 1871. – Одесса, 1870. – Ч.3.
25. Отчет государственных кредитных установлений за 1860 г. – СПб., 1863.
26. Отчет государственных кредитных установлений за 1861 г. – СПб., 1863.
27. Пихно Д.И. Коммерческие операции Государственного банка. – К., 1876; Головачев А.А. Десять лет реформ: 1861-1871 гг. – СПб., 1872.
28. Кауфман И.И. Статистика русских банков. – СПб., 1872. – Ч. I.
29. Пихно Д.И. Коммерческие операции Государственного банка. – К., 1876.
30. Циркуляры Государственного банка конторам и отделениям, последовавшие с 1 января 1894 г. – Б. м. И б. г.
31. Сборник циркулярных распоряжений Государственного банка по его конторам и отделениям, последовавших с 1 сентября 1894 г. по 1 января 1897 г. – СПб., 1897.
32. Пихно Д.И. Коммерческие операции Государственного банка. – К., 1876.
33. Гиндин И.Ф. Государственный банк и экономическая политика царского правительства. – М., 1960.
34. Печерин Я.И. Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России. – СПб., 1904.
35. ДАОО. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.636. (Проект створення в Херсонській губернії Земського банку).
36. Одесский вестник. – 1864. – 15-16 липня.
37. Справочная книжка земельного банка Херсонской губернии / Под ред. П. Августинова. – Одесса, 1868.
38. Южно-русский альманах. Отд.рекламы. – Одесса, 1897.
39. Борисов Н.К истории Земского банка Херсонской губернии // Новороссийский календарь на 1893 год. – Одесса, 1892. – Ч.2.
40. ДАОО. – Ф.249. – Оп.1. – Спр.990. (Справа Г.Г.Маразілі); ДАОО. – Ф.249. – Оп.1. – Спр.1048. (Справа маєтку П.Ф.Родоконакі при селах Кошкаля та Бахчалея); ДАОО. – Ф.249. – Оп.1. – Спр.1295. (Застава маєтку П.Ф.Родоконакі при селі Чабанка); ДАОО. – Ф.249. – Оп.1. – Спр.1647. (Застава маєтку М.М.Маврокардато); ДАОО. – Ф.249. – Оп.1. – Спр.1723. (Застава маєтку М.Ф.Родоконакі).
41. Печерин Я.И. Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России. – СПб., 1904.
42. ДАОО – Ф.1 – Оп.17. – Спр.17. (Прохання правління Бессарабсько-Таврійського банку поширити свою діяльність на Одеське та Керченське градоначальства).
43. Одесский вестник. – 1872. –16 вересня.
44. Исторический очерк XXV лет Одесского городского кредитного общества. – Одесса, 1906.
45. ДАОО. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.792. (Про створення в Одесі міського кредитного товариства 1869 р.).
46. ДАОО. – Ф.4. – Оп.45. – Спр.380. (Про створення в Одесі міського кредитного товариства 1868-1873 рр.).
47. Отчет Одесского городского кредитного общества за 1909. – Одесса, 1910.
48. Ламанский Е.И. Общества взаимного кредита. – СПб., 1863.
49. Устав Одесского общества взаимного кредита. – Одесса, 1868.
50. Новороссийский календарь на 1871. – Одесса, 1870. – Ч.3. – С.77-149.; Южно-русский альманах. Отд.рекламы. – Одесса, 1897.
51. Устав Одесского общества взаимного кредита. – Одесса, 1868. – 45 с.
52. Общества взаимного кредита действующие в России по 1 июня 1905 г. Изд. Бюро II Съезда представителей обществ взаимного кредита. – СПб., 1905.
53. Устав Одесского торгово-промышленного коммерческого банка. – Одесса, 1889.
54. Одесса 1794-1894. – Одесса, 1895.

55. ДАОО. – Ф.249. – Оп.1. – Спр.1048. (Справа маєтку П.Ф.Родоконакі при селах Кошкаля та Бахчалея).
56. Свод законов Российской империи. – СПб., 1887. – Т.11. – Ч.2.
57. ДАОО. – Ф. 1. – Оп.85. – Спр.1. (Про затвердження статуту Розаліївського позиково-ощадного товариства); ДАОО. – Ф. 1. – Оп.85. – Спр.48. (Про затвердження статуту Кізей-Мичкайського позиково-ощадного товариства).

Summary

The article considers the [appears|development of credit-bank institutions in 1870th in Odessa at the time of intensive development of market economy. Former credit institutions were closed down in the second half of a XIX century, and State Bank was created instead of them. For 20 years it was the only state credit institution in Russian Empire During|for| 20 years in the Russian empire he was unique|single,sole,only,common| state credit organization accomplishing various operations. It is possible to declare the unsatisfactory state|figure,camp,mill| of state credit. Quick trade and industry development in Odessa called into being rather divaricated system of private credit institutions (more than 10 independent local commercial banks or branches of commercial banks). These were large|great,big| commercial banks, joint-stock companies, credit-saving and credit associations|associations|. These organizations existed through different|diverse| periods of time.

О. В. Герінбурґ

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 80-Х РОКАХ ХІХ СТ. ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗЕМСЬКИХ СТАТИСТИЧНИХ ОПИСІВ

Історико-демографічні студії є пріоритетним напрямом сучасної історичної науки. Дослідження демографічної історії краю сприяє цілісності реконструкції різноманітних аспектів життя місцевого населення.

Цінним джерелом з демографічної історії Півдня України у другій половині ХІХ ст. є праці земських статистиків Херсонської губернії. Науковий доробок з цієї проблематики включає декілька статей, автори яких намагалися дати загальну характеристику діяльності херсонських статистиків по вивченню народонаселення [1-4], з'ясувати специфічні риси земсько-статистичних джерел та реконструювати демографічну ситуацію у регіоні на їх основі [5] тощо. У даній статті автор зосереджує увагу на вивченні етнічного складу населення краю за матеріалами фронтального опису усіх повітів губернії, що був проведений Статистичним відділенням Херсонського земства у 1880-х рр. з метою з'ясування господарського потенціалу регіону, визначення адекватного розміру земського оподаткування та розробки проекту оцінки земельної власності. Протягом 1882-1887 рр. земські статистики провели оціночні описи всіх повітів Херсонської губернії і подвірні описи Єлисаветградського, Олександрійського та Ананіївського повітів на замовлення місцевих земств. Результати опису були оброблені та опубліковані окремими виданнями [6-14]. Земський опис Херсонської губернії став по суті першим суцільним переписом місцевого населення, результати якого відрізнялися високим ступенем репрезентативності та достовірності.

"Матеріали для оцінки земель Херсонской губернии" (далі – "Матеріали") є капітальним твором, в якому господарський потенціал краю розглядається через призму взаємодії географічних, економічних, демографічних та соціокультурних факторів. Праця складається з шести томів, кожний з яких присвячений окремому повіту Херсонської губернії. Інформація про населення повітів міститься в кількох параграфах першого розділу "Територія та населення". У другому розділі "Землевласництво та землеробство" вміщені історичні нариси про колонізацію повітів, за допомогою яких земці намагалися пояснити існуючі у регіоні форми земельної власності. Систематизована статистико-демографічна інформація представлена у формі простих та комбінаційних статистичних таблиць та графічних зображень (діаграм, картограм та картодіаграм), що вміщені в якості додатків. "Результати подвірної переписи" по Ананіївському, Єлисаветградському та Олександрійському повітах у табличній формі подають цифрову інформацію про соціально-демографічну ситуацію та специфіку господарського життя населення кожного повіту.

Слід зауважити, що демографічні дослідження не мали самостійного значення у роботах земських статистиків, адже статистичні описи проводилися в першу чергу для з'ясування економічного потенціалу певної місцевості. Відповідно, демографічні показники розглядалися в контексті вивчення господарського життя місцевого населення. І хоча вивчення етнічного складу населення Херсонської губернії займало важливе місце у земських дослідженнях, однак увага до питання розподілу мешканців за національною приналежністю пояснювалася переконанням статистиків в існуванні залежності господарського розвитку окремих територій від особливостей місцевого етнокультурного середовища.